

Մարգիս ԱՐՄԵՆԱԿՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ փոխտնօրինության, սոցիոլոգիայի և իրավունքի ինստիտուտի հայցորդ

ՀՈՄՏԵԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՈՒՅՏԵՊՑԻԱՅԻ ՊԱՏՃԱՈՆԵՐՆ ՈՒ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԸ

Հոմեական իրավունքի ռեցեպցիայի սկիզբը կապված է XI-XII դդ.-ում Իտալիայի հյուսիսային քաղաքների գործունեության հետ: Այստեղ ռեցեպցիան անում է իր առաջին քայլերը¹: Դա քաղաքացիական և առաջին հերթին Իտալիայի հյուսիսում ընթացող սոցիալ-տնտեսական գործընթացներով, որտեղ մասամբ XI-ի վերջում, այնուհետև՝ XII-XIII դդ.-ում դիտվում է տնտեսական աճ: Արագ էին զարգանում ապրանքադրամական հարաբերությունները: «Իտալիայում,- գրում էր Կ. Մարքսը, որտեղ կապիտալիստական արտադրությունն ամենից առաջ էր զարգանում, ամենից առաջ են քայքայվել նաև ավատական հարաբերությունները»²:

Երկրում չկար միանական պետություն, սակայն հյուսիսում առաջանում էին կառավարման հանրապետական ձևով քաղաք-պետությունները: Այդ քաղաքներն ակնառու նշանակություն են ձեռք բերում միջնադարյան Եվրոպայում: Միլանը դառնում է արհեստական արտադրության խոշորագույն կենտրոն. Վենետիկը, Գենույան, Պիզան սկսում են խաղալ համաշխարհային առևտրային կենտրոնների դերը, իսկ Ֆլորենցիան առաջադրվում է իբրև կապիտալի կենտրոն: Ֆրանսիայում գրեթե միաժամանակ կամ մի փոքր ավելի ուշ առաջանում են արհեստական արտադրության կենտրոններ: Այստեղ նույնպես մասնավոր սեփականության զարգացումը, ինտենսիվ առևտրական կապերը համապատասխան իրավական միջոցներ էին պահանջում: **Իսկ հոմեական իրավունքն արդեն իսկ պարունակում էր զարգացող տնտե-**

սական հարաբերությունների պատրաստի իրավաբանական ձևավորումը: «Հենց որ արդյունաբերությունն ու առևտուրը՝ սկզբից Իտալիայում, այնուհետև նաև այլ երկրներում,- գրում էին Կ. Մարքսն ու Ֆ. էնգելսը,- էլ ավելի են զարգացրել մասնավոր սեփականությունը, միանգամից վերականգնվել ու կրկին հեղինակության փառք է ստացել մանրագնին մշակված մասնավոր իրավունքը»³: Հոմեական իրավունքի դասավանդումն առաջին համալսարաններում, որն առնչվում էր առանձին պետական կենտրոններում տնտեսական և մշակութային վերելքի հետ, տարիներ առաջ սահմանել է եվրոպական պետությունների պահանջը զարգացող բուրժուական հարաբերությունների կարգավորման իրավական միջոցներին տիրանալու հարցում:

Բուրժուազիայի շահերը գործողություն էին պահանջում պետությունների ողջ տարածքում հստակ, պարզ նորմեր, որոնք միատեսակ են լուծում իրավական հարցերը: Հոմեական դասական իրավունքը հենց տարբերվում էր այդպիսի հատկություններով: Դրանում առաջացող բուրժուազիան գտավ պատրաստի մի գործիք՝ գործարքները կարգավորելու և ավատական սահմանափակումներից ազատ սեփականության հարաբերություններն ամրապնդելու համար: Ռեցեպցիայի օգտին առավելապես ակտիվորեն էին հանդես գալիս քաղաքաբնակ բուրժուական տարրերը: Իրենք առաջին հերթին շահագրգռված էին հոմեական մասնավոր (քաղաքացիական) իրավունքի ռեցեպցիայում, սակայն իրենք սատարում էին նաև հոմեական հասարակա-

ՄԱՐՏ - ԱՊՐԻԼ 2019 3 - 4 (237-238)

ԴԱՏԱԿԱՆ Իշխանություն

կան իրավունքի որոշ նորմերի գործողությունները, որոնք կարող էին օգտագործվել ավատական կամայականության և «կուլակների իրավունքի» դեմ:

Հենց քաղաքներում ռեցեպցիան առավելապես բարենպաստ հող է գտնում իր համար: Այստեղի համալսարաններում սկսում են ուսումնասիրել «գուտ» հռոմեական իրավունքը, պատրաստվում են իրավաբանների հաստիքները, որոնց ավելի ուշ կհարմարեցնեն այն նոր պայմաններին:

Հռոմեական ազդեցությունն ուժեղ զգացվում էր նաև «քաղաքային իրավունքի» հավաքածուների առաջացման գործում:

Եթե բյուրգերությունը հանդես էր գալիս հռոմեական իրավունքի հնարավորինս ավելի լայն, լիարժեք և հստակ վերականգնման օգտին, ապա ավատականների դասի, աշխարհիկ ու կրոնական իշխանության տարբեր շերտերի դիրքը ռեցեպցիայի մասին հարցում շատ ավելի բարդ է եղել: Ավատական ուժերի այս դիրքը մասամբ համանման է Վերածննդի հետ իրենց հարաբերությանը, արտադրության և առևտրի զարգացմանը՝ այն եղել է կամ չեզոք, կամ արտահայտում էր իր համար օգուտ քաղելու ձգտումը: Ավատատերերն օգտագործում էին հռոմեական իրավունքը, մասնավորապես գյուղացիներին ստրկացնելու և իրենց հողերը գրավելու համար: «Բազմաթիվ առանձին դեպքերում հռոմեական իրավունքն առիթ էր տալիս ազնվականների կողմից գյուղացիներին էլ ավելի ճնշելու համար: Եթե պապական, կայսերական, իշխանական արքունիկները հաճախակի եղել են ռեներսանսային ստեղծագործությունների պատվիրատուներ, ապա հռոմեական իրավունքի մի շարք որոշումների ռեցեպցիան հաճախակի իրականացվում էր պապերի, կայսրերի, իշխանների անմիջական հրամանով: Սակայն երբեմն իրենք բացահայտ թշնամություն էին դրսևորում հռոմեական իշխանության նկատմամբ:

Կարողիկ եկեղեցին հռոմեական իրավունքի ու ավատական աշխարհի մասին գիտելիքի ամենավաղ հաղորդիչն էր: Հայտնվելով դեռևս Հռոմեական կայսրության ընդերքներում՝ քրիստոնեությունն ընկալել է անտիկ մշակույթի տարրերը: Այդպես, օրինակ՝ **եկեղեցական (ավելի ուշ՝ կանոնական) իրավունքը ձևավորվում էր ավելի բարձր՝ հռոմեական իրավական մշակույթի անմիջական ազդեցության ներքո**⁴:

Բարբարոսական նվաճումների ժամանակաշրջանում հոգևորությունը պահպանել է հռոմեական կրթվածության մի մասը, իսկ հետագայում փոխանցեց այն միջնադարին: Քրիստոնեությունը փոխանել է Հռոմից նաև որոշակի իրավական հայացքներն ու իրավական ինստիտուտները: Բնականաբար, դրանք փոփոխված ու հարմարեցված էին ավատական աշխարհի առանձնահատուկ պայմաններին, եկեղեցու շահերին ու քրիստոնեական բարոյականության առանձնահատկություններին: **Երբեմն կանոնական իրավունքն անվանում են կամուրջ, որով հռոմեական իրավական մշակույթը տեղափոխվեց ֆեոդալական աշխարհ:** Զանի որ եկեղեցական դպրոցներում դասավանդումը վարվում էր լատիներենով, փրկվել են նաև հռոմեական օրենքների տեքստերի հետ որոշ ձեռագրեր՝ այն կանխադրյալը, որն ավելի ուշ հնարավոր դարձրեց ռեցեպցիայի գործը:

Սեփական դիրքերի ամրապնդման հետ եկեղեցին սահմանում է համալսարանների նկատմամբ հսկողությունը: Այժմ աշխարհիկ կրթության մեջ է տեսնում եկեղեցին վտանգ սեփական տիրակալությանը: **1220 և 1259 թթ. հրատարակվում են պապական բուլաները, որոնք ուղղված են հռոմեական իրավունքի դասավանդման դեմ:** Փարիզյան համալսարանում այդպիսի դասավանդումը երկար ժամանակով դադարում է: Կանոնական իրավունքի զարգացումն այնուամենայնիվ ընթանում էր սերտ կապի մեջ հռոմեական իրավունքի ուսումնասիր-

ման հետ, որի գաղափարներն ու մի շարք նախնական դրույթներն օգտագործվում էին կանոնիկ իրավունքի նորմերը հիմնավորելու համար: Հռոմեական իրավունքը, որը դասավանդվում էր համալսարանի աստվածաբանական բաժիններում, կարգավորում էր եկեղեցական քաղանքի մեջ: Այդպես օրինակ՝ փոփոխված հռոմեական նորմերը ներկայացվել էին տիրապետության մասին կանոնիկ իրավունքի դրույթներում: Այդ ինստիտուտն օգտագործվում էր, մասնավորապես, իրենց կալվածքներից հեռացված եպիսկոպոսների իրավունքները վերականգնելու համար: Սակայն հռոմեական իրավունքի ազդեցությունն ազդում էր ոչ միայն ներեկեղեցական հարաբերությունների վրա: Իր շահախնդրական նպատակներում կաթոլիկ եկեղեցին պարտադրում էր ժառանգությամբ հռոմեական ինստիտուտը, խրախուսում էր իր օգտին ժառանգությունները: Եկեղեցին նպաստում էր նաև առևտրային գործարքների զարգացմանը: Հռոմեական իրավունքի օգնությամբ այն վերացնում էր անշարժ գույքի տնօրինման այն սահմանափակումները, որոնք խանգարում էին սեփականության իր ձեռքերին անցնելուն: Եկեղեցին պաշտպանում էր հռոմեական իրավունքի այն դրույթը, առքուվաճառքի գործարքը համարվում է ուժը կորցրած, եթե իրը վաճառված է իր գնից ավելի էժան:

Տնտեսական կյանքի և լուսավորչության զարգացման հետ կաթոլիկ եկեղեցու ազդեցությունն ու դրա գործողության ոլորտն աստիճանաբար սահմանափակվում են: Բարեփոխումն ու հումանիզմի ազդեցությունն ազատագրում են համալսարաններն աստվածաբանության խնամքից: Հռոմեական իրավունքը գլխավոր առարկա է դառնում Գերմանիայի իրավաբանական ֆակուլտետներում, վերականգնվում է իրավունքի դասավանդումը Փարիզյան **համալսարանում**:

Ռեցեսայիային աջակցում էր գործում նաև ավատական պետությունը: Ճիշտ է՝ հռոմեական իրավունքի ուսումնասի-

րությունը սկզբնապես եղել է առանձին անձանց, համալսարանների մասնավոր գործ, շուտով արդեն ավատական քաղաքները հասկացան այն սեփական նպատակների համար օգտագործելու կարևորությունը: Հռոմեական իրավական հայեցակարգն ամուր կերպով միավորված է ուժեղ պետական իշխանության գաղափարի հետ, որը կանգնած է անհատների ու սոցիալական խմբերի վերևում: **Հռոմեական իրավաբանական օտար է եղել քաղաքական տրոհվածության և մասնավոր ու հասարակական շահերի միախառնման գաղափարներին: Ուստի նրանք, ովքեր հանդես են եկել կենտրոնական իշխանության ուժեղացման օգտին, իրենց հիմքն են գտել Կայսրության ժամանակաշրջանի հռոմեական պետական իրավունքի կառույցներում:** Արդեն առաջին հռոմեացի կայսրները, ձգտելով բարձրացնել իրենց իշխանության հեղինակությունը, սկսել են զարգացնել հռոմեական միապետերից դրա ժառանգականության տեսությունը: Գերմանիայի և Հյուսիսային Իտալիայի տարածքում առաջացած պետական միավորումն իրենք սկսել են անվանել «Սրբազան հռոմեական կայսրություն» (962 թ.): XII դարում **Ֆրիդրիխ I Բարբարոսը հռոմեական իրավունքը հռչակում է «համաշխարհային իրավունքը»:** Հատկապես գերմանացի գեներալներին դուր էր գալիս հռոմեացի իրավաբանների կողմից կայսերական որոշումների բարձրագույն իրավաբանական ուժի ճանաչումը («այն, ինչ ցանկանում է կայսրը, օրենքի ուժ ունի»): Պապերի հետ պայքարում, պնդելով իրենց իշխանության անսահմանափակությունը, իրենք հանդես էին գալիս անգամ «սկզբնական և իրական իմաստով» հռոմեական իրավունքի վերականգման օգտին:

XV-XVI դդ.-ում զարգացող սալբանքադրամական հարաբերությունների ավելի լայն հիմքի վրա, քաղաքների տնտեսական և քաղաքական ուժի աճի հիման վրա հռոմեական իրավուն-

քի ռեցեպցիան նոր ազդակ է ստանում: Աբսոլյուտիզմի ժամանակ, երբ «բուրժուազիան այնպես է ուժեղացել, որ պետությունները սկսել են պաշտպանել իր շահերը, որպեսզի իր օգնությամբ քայքայեն ֆեոդալական ազնվականներին, այն ժամանակ, երբ բոլոր երկրներում, Ֆրանսիայում՝ XVI դ.-ում սկսվեց իրավունքի իսկական զարգացումը, որը տեղի է ունենում ամենուրեք, բացառությամբ Անգլիայից, հռոմեական օրենսգրքի հիման վրա»: Պետության օգնությունը ռեցեպցիայի գործին արտահայտվում էր նրանով, որ այն խրախուսում էր հռոմեական իրավունքի ուսումնասիրումը, մասնավորապես նպաստում էր համալսարանների բացմանը: **Հռոմեական իրավունքին ծանոթ իրավաբանները նշանակվում էին բարձրագույն պետական պաշտոնների, մտնում էին կայսրերի մերձավոր շրջապատի կազմի մեջ: Իրավունքի դոկտորները (doctores juris) հավասարեցվում էին ամենացածր ազնվականներին, ստացել են արատ վարձատրություն:**

Ռեցեպցիայի հաղորդիչներն են դառնում պետական բյուրոկրատիան ու դատական մարմինները:

Տնտեսական, պատճառների ու աղբյուրների հետ մեկտեղ, իրենց հիման վրա էին գործում ռեցեպցիայի գաղափարական իրավաբանական նախադրյալները: Այդպես, օրինակ, վաղ միջնադարում հռոմեական իրավունքի նկատմամբ ուշադրությունը մեծապես պահպանվում էր այն համոզմամբ, որ այն պետությունը, որը ձևավորվել է Գերմանիայի և Իտալիայի տարածքում Հռոմեական կայսրության ժառանգորդ է: Ռեցեպցիայի ձևական հիմքը տեսնում էին հռոմեական կայսրերից իշխանության ժառանգականության մեջ:

Հարկավոր է նշել նաև այն, որ վաղ միջնադարում դեռևս չեն ձևավորվել ազգեր և համապատասխանաբար՝ ազգային պատկերացումներ ու ավանդույթներ: Այստեղից՝ հայաց աշխարհին իբրև

հռոմեականի շարունակություն: «**Հռոմեական իրավունքում տեսնում էին ոչ այնքան օտար, որքան ընդհանուր, բարձրագույն, գիտական իրավունք**»: Ֆեոդալիզմի ծաղկման ու անկման ժամանակաշրջանում հռոմեական իրավունքի և դրա ռեցեպցիայի նկատմամբ ուշադրությունը հաստատվում էր իշխանության ոլորտում արդյուտիստական միտումներով, ինչպես նաև արտադրության և առևտրի զարգացմանը նպաստելու քաղաքականությամբ, բուրժուազիայի առաջացող դասի աջակցությունը ստանալու միապետերի ձգտումով:

Ռեցեպցիայում իրենց արտացոլումն էին գտնում հասարակական կյանքի բոլոր խոշոր շարժումները՝ Վերածննդի ու հումանիզմի գաղափարները տարբեր տեսակի աստվածաբանական միտումները, ավելի ուշ՝ բնաիրավական տեսության բանականության պաշտամունքը, ինչպես նաև իրավունքի պատմական դպրոցի «ժողովրդական ոգու» մասին ուսմունքը: ՌեՖորմացիայի և «բանասիրական դպրոցի» ստեղծման մեջ, գիտելիքի ապահովման և «զուտ» հռոմեական իրավունքի կիրառման մեջ հարկավոր է տեսնել երկրներ ֆեոդալիզմի դեմ, իսկ դա նշանակում է նաև ֆեոդալական և ֆեոդալացված հռոմեական իրավունքի դեմ:

Ռեցեպցիան ուներ նաև զուտ իրավաբանական պատճառներ: Առաջինը՝ այն հռոմեական իրավունքի բարձր մակարդակ է. պատրաստի տեսքով մի շարք ինստիտուտների առկայություն, որոնք կարգավորում էին զարգացած ապրանքաշրջանառության հարաբերությունները, իրավական նորմերի հստակությունն ու պարզությունը: Հռոմեական դասական իրավունքը մեծապես ազատ էր ազգային սահմանափակումից և ձեռք է բերել ունիվերսալության գծեր: **Իր համար երկու բան էր կարևոր. անձը (իրավունքի սուբյեկտը) պետք է ազատ լինի և նա պետք է լինի սեփականատեր: Երկրորդը, ռեցեպցիան պայմանավորվում էր տե-**

ղական, հիմնականում՝ սովորական իրավունքի թերություններով: Սովորական իրավունքն արքայիկ էր, տառապում էր պարտիկուլյարիզմից, բովանդակում էր բազմաթիվ բացատներ, անպարզություններ, հակասություններ, այսինքն՝ ընդհանուր առմամբ այն չէր տալիս պատշաճ միջոցներ նոր հարաբերությունները կարգավորելու համար: Եվ իշտ է, անտեսական անհրաժեշտության շնորհիվ այդպիսի միջոցները կարող էին ստեղծվել նաև տեղական իրավական հիմքի վրա: Օրինակ, այնտեղ, որտեղ գործում էր XIII դ. Սաքսոնական հայելին (ղատական պրակտիկայով վերանշակված ու համակարգված սովորույթների հավաքածու), հռոմեական իրավունքի պահանջը եղել է ավելի փոքր, իսկ դրա ռեցեպցիան՝ բարդացված: Աստիճանաբար զարգացող

տեղական իրավունքի օգնությամբ նոր հարաբերությունների կարգավորմանը, սակայն հակադրում էր մեկ այլ այլընտրանքային որոշում՝ փոփոխված հռոմեական իրավունքի օգտագործում: Մայրցամաքում երկրորդ ճանապարհն ավելի պարզ էր՝ խնայողական ուժեր ծախսելու իմաստով:

Գերմանիայում գոյություն ունեցող դատարաններում սովորութական իրավունքի նորմերի գործողության սահմանափակման ու արգելման պրակտիկան, բնականաբար նպաստում էր ռեցեպցիային:

Ամփոփելով կարելի է եզրակացնել, որ հռոմեական իրավունքի ռեցեպցիան հսկայական ազդեցություն ունեցավ համաեվրոպական իրավական համակարգի ձևավորման վրա:

¹ St'iu Исринг Р., Дух римского права на различных ступенях его развития. Ч. 1. - СПб., 1875; Savigny. Geschichte des Romischen Rechts im Mittalalter, I-VII, 1834-1851; Stobbe. Geschichte der deutschen Rechtsquellen, I-II. Braunschweig. 1860-1864; Моддерман В. Рецепция римского права на Западе.- М., 1886: Виноградов П.Г., Римское право и средневековой Европе, М., 1910: Шершеневич Г.Ф., История философии права, СПб., 1907 (разд. «Средневековые юристы»); Давид Р., Основные правовые

системы современности. Пер. с франц.- М., 1967; Косарев А.И., Римское право.- М., 1986, с. 113-145; Он же. Римское частное право,- М., 1998, с. 205-250; Нерсесянц В.С., Общая теория права и государства. Учебник.- М., 1999, с. 100-111 և այլն:

² St'iu Маркс К., Энгелс Ф, Соч. Т. 21, с. 179:

³ St'iu նույն տեղը, էջ 261-262:

⁴ St'iu Ткаченко С.В., Рецепция римского права: вопросы и истории, дисс... канд. юрид. наук, М., 2006, էջ 9-50:

RESUME - РЕЗЮМЕ

CAUSES AND SOURCES OF PERCEPTION OF ROMAN LAW

Sargis Armenakyan
*Phd student of the Institute of Philosophy,
Sociology and Law of NAS RA*

This article is about the causes and sources of the Roman Law reception. The beginning of the Roman Law reception is connected with the XI-XII centuries with the activities of the northern cities of Italy. And Roman Law already contained a ready-made legal form of developing economic relations. In the reception of the Roman Law, they reflected all the great movements of public life, the ideas of Renaissance and Humanism, the various theological trends, and later the cult of the reason of natural-legal theory, as well as the study of the historical law school “popular spirit”. As a summary, it can be concluded that the Roman Law reception has had a huge impact on the formation of the pan-European legal system.

Keywords: law, Roman law, reception, jurisprudence, natural law, justice, universal rights.

ПРИЧИНЫ И ИСТОЧНИКИ ВОСПРИЯТИЯ РИМСКОГО ПРАВА

Саргис Арменакян
*Соискатель Института Философии,
социологии и права НАН РА*

В статье раскрываются исторические и социальные предпосылки римского права (рецепции), а также проблемы формирования и развития Европейского правоведения. Известно, что рецепция римского права началась в XI-XII вв. и связана с деятельностью одного из северных городов Италии, т.к. римское право уже содержало в себе готовые правовые формуляры экономических отношений. В рецепции римского права отражались все значимые для истории человечества движения общественной жизни: идеи Эпохи Возрождения и гуманизма, различные теологические тенденции, культ теории естественно-правового интеллекта, а также учение исторической школы права о «народном духе». Подводя итоги нашему исследованию, мы пришли к выводу, что рецепция римского права оказала огромное влияние на формирование общеевропейской правовой системы.

Ключевые слова: право, римское право, рецепция, правоведение, естественное право, универсальное (всемирное) право.

Քանալի բաներ - իրավունք, հոռնիակալան իրավունք, ղեցկցցիւ, իրաւագիտութեան դպրոց, բնական իրավունք, համաշխարհային իրավունք: